

ПСИХОЛОГІЗМ ТА ПСИХОАНАЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ В ОПОВІДАННІ МАРКА ВОВЧКА «МАША»

Анотація

Природа людських почуттів у творі художньої літератури досить часто стає об'єктом уваги науковців. З появою психоаналізу вчені почали активно залучати для інтерпретації переживань персонажа інструментарій цієї науки. Літературознавство, яке у цьому плані пройшло тривалий шлях наукових дебатів і дискусій і виробило найбільш прийнятні методи і методики дослідження, наразі надає широкі можливості, з одного боку, для аналізу того, що відбувається у внутрішньому світі персонажа, а з іншого боку, дозволяє більш повно і точно осмислити особливості творчого стилю письменника, зрозуміти психологію його творчості.

Об'єктом дослідження є оповідання Марка Вовчка «Маша» із циклу «Рассказов из русского народного быта», у якому проаналізовано різноманітні форми, ознаки, прояви внутрішнього світу головного персонажа твору, з'ясовано причини й мотиви її переживань, а також те, як позначилися вони на настроях і почуттях членів її родини, громади села.

Психоаналітична інтерпретація головного персонажа оповідання, Маші, не подана авторкою детально. У творі не досить чітко окреслені причини лютої ненависті дівчини до підневільного життя. Однак очевидно, що ідентифікація героїнею себе як підневільної людини відбулася в ранньому віці й мала травматичні наслідки.

В оповіданні представлено два типи селян, які по-різному ставляться до свободи: тітка прийняла кріпацтво як даність і підлаштувалася до умов підневільного життя, Маша усе життя підпорядковує боротьбі за волю. Федора Марко Вовчок змальовує в динаміці: спочатку він кориться барині і навіть не замислюється над тим, що є інше, вільне життя, але наприкінці твору дорослішає

і приходять до усвідомлення того, що найважливішою цінністю в житті кожної людини є воля.

Особливістю психологізму оповідання є зосередження уваги читача на глибокій внутрішній драмі дівчини, для якої кохання не могло стати рятівним фактором, адже найвищою цінністю для героїні є воля, на відміну від інших творів письменниці, де саме кохання є рушійною силою й рятівною опорою в житті кріпаків.

Ключові слова: психологізм, психоаналітична інтерпретація персонажа, Марко Вовчок, оповідання «Маша».

Аннотация

Природа человеческих чувств в произведении художественной литературы довольно часто становится объектом внимания ученых. С появлением психоанализа ученые начали активно привлекать для интерпретации переживаний персонажа инструментарий этой науки. Литературоведение, которое в этом плане прошло длительный путь научных дебатов и дискуссий, выработало эффективные методы и методики исследования, предоставляющие широкие возможности, с одной стороны, для анализа того, что происходит во внутреннем мире персонажа, а с другой стороны, для более полного и точного осмысления особенностей творческого стиля писателя, понимания психологии его творчества.

Творчество Марка Вовчка не осталось без внимания исследователей с позиций классического психоанализа. Объектом исследования избран рассказ «Маша» из цикла «Рассказов из русского народного быта», в котором проанализированы все формы, признаки, функции проявлений психики главного персонажа произведения, изучены причины и мотивы его переживаний, а также то, как отразились они на настроениях и чувствах членов его семьи, общины села.

Психоаналитическая интерпретация главного персонажа рассказа, Маши, не дана подробно. В произведении недостаточно четко обозначены причины ненависти девушки к подневольной жизни. Однако очевидно, что идентификация героиней себя как

подневольного человека произошла в раннем возрасте и имела травматические последствия.

В рассказе представлены два типа крестьян, которые по-разному относятся к свободе: тетка приняла крепостничество как данность и подстроилась к условиям подневольной жизни, Маша всю жизнь подчиняет борьбе за свободу. Федора Марко Вовчок изображает в динамике: сначала он повинуетя барыне и даже не задумывается над тем, что есть другая, свободная жизнь, но в конце произведения взрослеет и приходит к осознанию того, что важнейшая ценность в жизни каждого человека – это свобода.

Особенностью психологизма рассказа является сосредоточение внимания читателя на глубокой внутренней драме девушки, для которой любовь не могла стать спасительным фактором, ведь высшей ценностью для героини является свобода, в отличие от других произведений писательницы, где именно любовь является движущей силой и спасительной опорой в жизни крепостных.

Ключевые слова: психологизм, психоаналитическая интерпретация персонажа, Марко Вовчок, рассказ «Маша».

Abstract

The nature of human feelings in a literary work is often became the object of attention of scientists. With the advent of psychological science, scientists began to actively involve the tools of this science to interpret the experiences of the character. Literary studies which in this respect has passed a long way of scientific debates and discussions to develop the most acceptable research methods, now provides ample opportunities, on the one hand, to analyze what is happening in the inner world of the character, and on the other hand allows more fully and accurately comprehend the features of the writer's creative style, understand the psychology of his work.

Marko Vovchok's work has not escaped the attention of researchers from the standpoint of classical psychoanalysis, the psychologism of works in general. The object of research is the short story "Masha" from the series "Stories from Russian folk life", which analyzes all forms,

signs, functions of the psyche of the main character of the work, clarifies the causes and motives of her experiences, as well as how they affected moods and feelings her family's members, the village community.

The psychoanalytic interpretation of the main character is not given by the author in detail. The work does not clearly outline the reasons for the girl's fierce hatred of slavery. However, it is obvious that the identification of herself as an enslaved person took place in the heroine at an early age and had traumatic consequences.

The story presents a psychoanalytic interpretation of two types of peasants who have different attitudes to freedom: aunt, who took serfdom for granted and adapted to the conditions of enslaved life, Masha, who brought all her life to the struggle for freedom. Marko Vovchok depicted Fedor in dynamics: at first, he obeyed the lady and did not even think about the fact that there was another, free life, but at the end of the work grew up and came the realization that the value in everyone's life was freedom.

The peculiarity of the psychologism of the story is the reader's attention on the deep inner drama of the girl, for whom love could not be a saving factor, because the highest value for the heroine is freedom, unlike other works of the writer, where love is the driving force and saving support in serfs' lives.

Key words: psychologism, psychoanalytic interpretation of the character, Marko Vovchok, short story "Masha".

Вступ

Зображення природи людських переживань у художньому творі в останні десятиліття все частіше привертає увагу науковців. Ця проблема сягає Середньовіччя. Чи не вперше це питання було порушено Пруденцієм у праці «Психомахія», в якій «боротьба за душу між пороком і добром» стала «проблемою літературного твору» (Борев, 2003: 37).

Активний розвиток психологічної науки наприкінці XIX ст. надав літературі нових можливостей: почалося вивчення творчого доробку митців слова з психоаналітичної точки зору. Перші

спроби такого аналізу спостерігаємо у роботах учасників наукової літературознавчої дискусії початку ХХ ст. С. Балея, А. Халецького, С. Гаєвського, В. Підмогильного та ін. Поступово у наукових колах зріє думка про те, що «психоаналіз Фрейда може бути застосований скоріше до питань поетичної творчості аніж до самого художнього твору» (Верлі, 1957: 168).

У середині ХХ ст. виникає нова хвиля полеміки щодо правомірності використання фрейдівської концепції в літературознавстві. З'являється ціла низка досліджень щодо психологічного аналізу й психологізму в художніх творах, вдосконалюються існуючі й розробляються нові методики вивчення психіки й психології творчої особистості письменників. Почасти вона сягає діаметрально протилежного бачення психіки митця і персонажа в літературі між прибічниками й противниками фрейдівської концепції психоаналізу.

Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. засвідчив дедалі глибше взаємопроникнення «літературного матеріалу з психологічним досвідом» (Лівницька, 2010: 59). Використання методологій і інструментарію психологічної науки дало ширші можливості літературознавцям розібратися у глибинах душі персонажа з одного боку й осягнути особливості творчого стилю письменника, психологію його творчості – з іншого.

Творчий доробок Марка Вовчка також не залишився поза увагою дослідників з позицій класичного психоаналізу, психологізму творів загалом. Основна увага дослідників була прикута до її першої збірки «Народних оповідань» і кількох повістей («Інститутка», «Три долі» та інші). Так, окрім психоаналітичних інтерпретацій творчості письменниці Н. Зборовською, Р. Чопиком, маємо дослідження психологізації персонажів її оповідань (К. Сізова С. Хронюк), гендерних моделей характеротворення (О. Бажан) тощо. Російськомовні твори письменниці з цієї точки зору досліджено принагідно, попри те, що ці твори є ідейно і тематично близькими до її «Народних оповідань». Гіпотетично, рівень психоаналітичної інтерпретації персонажів «Рассказов из русского народного быта» має бути вищим, зважаючи на час їхнього написання.

За об'єкт дослідження взято оповідання «Маша» із циклу «Рассказов из русского народного быта», в якому аналізуватимуться форми, ознаки, функції виявів психіки головної героїні твору, з'ясовуватимуться причини й мотиви її переживань, а також те, як позначилися вони на настроях і почуттях членів її родини.

Методологія і методи дослідження

Теоретичну базу дослідження склали праці психологів і психоаналітиків (З. Фрейда, Г. Костюка, К. Юнга), а також літературознавців, що займалися розробкою психоаналітичної теорії та застосуванням її під час вивчення твору художньої літератури (Н. Зборовська, Н. Демчук, І. Лівницька, Л. Сенік, Ю. Кузнецов та інші). У процесі аналізу звертається увага не лише на авторську інтерпретацію персонажа, а й на те, яку роль автор відводить читачеві у цьому процесі.

У процесі вивчення художнього твору з психоаналітичної точки зору важливим є метод спостереження за всіма психічними процесами, що відбуваються у свідомості головного персонажа; компонентний та аспектний аналіз змісту, форм, ознак, функцій та сутності цих виявів психіки, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними, та того, як ці переживання вплинули на оточуючих. У визначенні загального рівня психоаналітичної майстерності автора враховуються й авторські інтенції щодо зображення психіки персонажа.

Результати та дискусії

Після виходу збірки «Народних оповідань» Марко Вовчок взялася за написання тематично схожих творів російською мовою, що почали виходити друком в 1859 році. Літературні критики того часу і дослідники творчості письменниці одразу помітили, як змістилися порівняльно з попередніми творами акценти авторки в зображенні емоцій, настроїв і почуттів персонажів: на зміну тихого суму і плачу приходять «ненависть до барського свавілля, відраза до громадської системи, що породила «неволю-рабство», «намічається розвиток характерів, ускладнюються психологічні колізії...» (Брандіс, 1968: 77).

Невеличкий перший розділ оповідання «Маша» авторка присвячує передумовам формування характерів персонажів. Твір починається у фольклорному дусі, із приказки про те, що щастя не в красі. Цінності оповідачки обертаються навколо сімейної злагоди, якої вона не мала, хоча й була красунею. На відміну від неї її сестра була щасливою разом із чоловіком, але зовні не була вродливою. Після смерті чоловіків вижила лише одна сестра («Ох, много я извела на своем веку!» (Марко Вовчок, 1964: 21)), а інша мала настільки тісний духовний і психологічний зв'язок із покійним чоловіком, що не змогла жити на самоті. Акцент авторка робить на різниці умов життя, які створюють підґрунтя до подальшої розповіді. Завдяки гармонійному вихованню сформувалися чемні діти, що любили й шанували тітку, яка їх виховувала. Однак уже в другому розділі стає очевидним, що однакові умови по-різному впливають на формування двох діаметрально протилежних за темпераментом персонажів – брата і сестру.

Старший хлопчик Федя був «веселый, смирный, покорный» (Марко Вовчок, 1964: 22), тобто за темпераментом він сформувався як домінуючий сангвінік, який здатен пристосовуватися до різних умов, швидко переключатися між різними видами діяльності. Маша ж лише почала формуватися, а тому й виявляє, насамперед, дитяче прагнення до пізнання світу, тітка підмічає її волелюбство, кажучи про племінницю: «Своеобычливая, такая быстрая, пытливая!», «А Маша допытывается станет: да отчего, да почему?» (Марко Вовчок, 1964: 22). За спостереженнями оповідачки, Машин темперамент тяжіє до флегматичного: дівчинка розсудлива, спостережлива, її мислення глибоке («Свои доводы у ней найдутся...ко всему Маша прислушивается, все замечает, все проведает: что не спроси – все слышала, все знает да еще и обсуждает своим умишком детским»); наполеглива у виконанні роботи і досягненні цілей («почитай что с неделю, путала-путала, просто не ела, не пила, пока не выучилась!»), некоммунікбельна («тихая и не речистая») (Марко Вовчок, 1964: 22). У той же час помітні й суперечливі, на перший погляд, вияви психіки для флегматика, зокрема пристрасність, яка більше притаманна

холерику. Флегматики ж досить стримані у виявах своїх емоцій і почуттів, стійкі в своїх настроях, однак їхні душевні переживання відрізняються глибиною. Вочевидь саме це і мала на увазі авторка, коли говорила, що «душа у ней была зарная, живая, неукротимая!» (Марко Вовчок, 1964: 22), адже за декілька рядків вона вказує, що дівчинка у свої десять роки виявляла недитячу серйозність і завжди дотримувалася свого слова.

Ключовим моментом у житті дівчинки стає несподівана зустріч із баринею. Спочатку Маша просто злякалася незнайомої жінки, а тому на питання чия вона і чи знає її, просто заціпеніла, що цілком нормально для дитини-флегматика: «оробела, что ли, не ответила» (Марко Вовчок, 1964: 23). Коли ж бариня почала сварити її і ображати, називаючи дурепою, дівча відреагувало з усією глибиною дитячих емоцій: «так и сгорела вся, и заплакала» (Марко Вовчок, 1964: 23). Однак, не гримання і, навіть, не привселюдна образа «дура» найбільше вразила дівчинку, а наказ підійти і поклонитися, вшанувати бариню. Спочатку героїня відчуває палкий гнів, помітний у погляді «исподлобья», кинутий у бік барині, а далі спрацьовує інстинкт самозбереження – волелюбна Маша тікає світ за очі.

Ситуація для дитини виявилася настільки травматичною, що навіть коли її врешті знайшли рідні, вона почувалася зляканою і виявляла недовіру до дорослих. Вириваючись, вона просила не віддавати її барині. А коли ж тітка знову завела мову про неї, в дитині знов спалахнув гнів: «вспыхнула вся» (Марко Вовчок, 1964: 24). Трохи заспокоївшись, десятирічне дівча стикається з іншою проблемою – соціальною ідентифікацією. Вона ніяк не може прийняти свій соціальний стан кріпачки, яка повинна підкорюватися барині, а тому наполегливо шукає вихід із ситуації. І хоча запропонований нею варіант – тікати – виглядає по-дитячому наївно, все ж це свідомий вияв непокори, змішаний із гострим відчуттям несправедливості.

Емоційний стрес, який пережила дитина, надалі формує стале неприйняття залежності від барині і спонукає Машу до глибокого аналізу ситуації. Спочатку вона намагається збагнути, чому одна людина має право підкорювати собі інших, тому постійно розпитує

про бариню: «только и речи у Маши, что про барыню» (Марко Вовчок, 1964: 24). А проаналізувавши всю інформацію, мудро підсумовує, що боротися проти свавілля не можна поодинці, треба усім разом, тоді бариня навряд чи зможе щось зробити. Зауваження тітки припинити розмови про кріпосницю спонукають Машу серйозніше замислитися над цією проблемою: «Она себе сядет, задумается, да иной раз, подпершись ручкой, та долго-долго сидит, думает...» (Марко Вовчок, 1964: 23). Цей глибинний процес мислення Марко Вовчок не описує детально. Письменниця вдається до прийому замовчування, щоб читач зрозумів усю глибину дитячих переживань і недитячу готовність малої кріпачки чинити опір барині будь-яким доступним способом.

Нову хвилю емоцій викликає поява старости, який прийшов забрати Машу на роботу. Лише побачивши його, дівчинка «побелела и отбежала в уголок» (Марко Вовчок, 1964: 24). Переживання дівчини посилюються, і страх бути підкореною повертається з новою силою, виявляючись фізіологічно: «а на Маше лица нет. Крепко уцепилась за лавку ручонками», «девочка совсем потерялась» (Марко Вовчок, 1964: 24). Малій дівчині важко проаналізувати свої переживання, щоб пояснити причину свого страху, не може цього зробити й доросла тітка. Кількаразову відмову дитини «Не пойду!» вона сприймає як примху, неслухняність, тобто тимчасовий вияв непокори, який з часом мине. У тітки, яка звикла жити у неволі, навіть не виникає думка про можливість жити вільно, незалежно від барині, а тому вона щиро вірить, що умовить дівча підкоритися і ходити на роботу.

У «Народних оповіданнях» Марка Вовчка уже зустрічалися подібні категорії кріпаків, однак, у межах однієї родини письменниця зображує їх уперше. Зіткнення поглядів тітки і Маші викликають настороженість читача, адже, не маючи такої важливої для дитини підтримки серед близьких, її переживання лише поглиблюються. Більше того, запропонована допомога у вигляді обману щодо її хвороби не вирішує проблеми, навпаки, загострює взаємини в сім'ї. Маша вдається до свідомих маніпуляцій і в родині, і перед баринею – прикидається хворою. При зустрічі із поневолювачкою

усіма способами демонструє свою непокору: «и глаз-то на барыню не поднимет, и голос-то глухо звучит у ней» (Марко Вовчок, 1964: 25), з притаманним для флегматика спокоєм приймає її погрози та прискіпування.

Натомість Федір не може змиритися ні з байдужістю, ні із брехнею сестри, а тому починає їй докоряти, звинувачувати в егоїзмі. Старший брат усвідомлює, що подвійне життя (на роботу – хвора, а на танці – здорова) може позначитися не лише на Маші, а й на всій сім'ї: «Нехорошо, что ты нас под барский гнев подводишь!» (Марко Вовчок, 1964: 26). У відповідь братові «Маша вспыхнула, вздрогнула, а сказать ничего не сказала» (Марко Вовчок, 1964: 24). Боляче сприйнявши той факт, що брат її не підтримує і не розуміє, Маша приймає доросле рішення – відмовитися від будь-яких прогулянок і взагалі перестає виходити на вулицю, щоб не провокувати барського гніву. І в цьому рішенні ще яскравіше виявляється її флегматичний темперамент, який характеризується неабиякою витримкою: «Проходит неделя, проходит месяц – она все дома, – только, припавши к окошечку, смотрит, как другие гуляют» (Марко Вовчок, 1964: 26). Молода дівчина намагається не показувати своїх переживань близьким, які не розуміють її, лише тіло видає увесь спектр її глибоких переживань: «тоскливо прислушивается, отклик всякий, всякое слово ловит, а сама не замечает, как у нее слеза сбежит горячая» (Марко Вовчок, 1964: 26). Про що журиться дівчина, важко сказати однозначно, авторка не подає перебігу її думок. Якщо таку реакцію дівчини викликало спостереження за дітьми, то, можливо, вона уявила їхнє життя в неволі, від того і пішли сльози жалю?! Тітка тлумачить це по-своєму, вважаючи, що Маша так переживає власну відмову від контакту з людьми. Однак таке пояснення суперечить темпераменту дівчини – флегматики не мають високої потреби в спілкуванні. А тим часом дівчина продовжує виявляти демонстративний спокій і рівновагу («спокойно отвечает», «бровью не шевельнет» (Марко Вовчок, 1964: 26)). Такий стан дівчини, а також її рішення вплинуло на рідних – хвилюватися почали і тітка, і брат. Жінка просить піти на вулицю, розважитися,

а Федір почувається винним у тому, що сестра відмовилася від прогулянок, адже, саме після його докорів дівчина приймає таке рішення.

Хвилювання тітки сягнули апогею, коли свідома відмова від свіжого повітря почала позначатися й на фізичному стані дівчини – вона не лише стала неговірка й замислена, а й почала худнути. Жінка намагається навіть лікувати Машу, але дівчина добре розуміє справжню причину свого стану: «Не лечите вы меня – не вылечите!» (Марко Вовчок, 1964: 27). У розмові із запрошеною лікаркою з'ясовувалося, що початком «хвороби» стала зустріч із баринею, що разом із двозначною реакцією дівчини – «не то усмехнулась, не то помрачилась» (Марко Вовчок, 1964: 27) – дає підстави висунути припущення про мотив дівочого стану. Стара лікарка підозрює депресію, пов'язану із сильними душевними переживаннями, а тому розуміє, що допомогти Маші нічим не зможе. Прописана лікаркою трава також не покращила стану дівчини: «Изводится просто девочка – целую зиму мы с ней горевали» (Марко Вовчок, 1964: 27).

Фізичний стан дівчини покращився, коли вона нарешті знайшла спосіб звільнення від гнітючого стану – почала виходити на двір ночами, дихати свіжим повітрям («цветней стала, в рост пошла», «девочка все краше да краше» (Марко Вовчок, 1964: 27)). Нічні прогулянки стали для неї своєрідним способом відчувати себе вільною: «Я ведь словно в неволе сижу! Тяжело мне! <...> хотьдохнуть вольно!» (Марко Вовчок, 1964: 28). Вона почала розуміти, що відмова працювати на бариню боляче позначається на її рідних, вони страждають і від кпинів барині, і від пліток громади, і від її хворобливого стану. Уперше дівчина не стримує своїх бурхливих емоцій, викликаних можливістю хоч на деякий час відчутти оману волі: «Речь ее такая живая, торопливая, слезы сыплются» (Марко Вовчок, 1964: 28). Заклик тітки до звичайного життя підневільної людини без страху, одразу викликає зовсім інший настрій дівчини, жвавий голос міняється на шепіт: «Не могу, – шепчет, – не могу! Вы хоть убейте меня – не хочу!» (Марко Вовчок, 1964: 28). Саме в цей момент читач остаточно розуміє, наскільки важливою є свобода для

дівчини – заради неї вона готова навіть пожертвувати своїм життям. Вона дійсно належить до того типу кріпаків, для яких свобода стає життєво необхідною потребою. У збірці «Народних оповідань» і в україномовних повістях такі психологічні типи були поодинокими (Настя із «Ледащиці»).

Немає нічого дивного і в тому, що свобода є найвищою цінністю для дівчини. Вона усвідомлює, що її щастя залежить лише від волі, а не від зміни соціальної ролі, тому й не розглядає щасливе заміжжя як апіорі – щасливе життя. Її основна потреба шлюбом не задовольняється. Помітний також і завершений процес самоідентифікації дівчини – вона не схожа на матір і не зможе бути щасливою у шлюбі кріпачкою.

Цікаво, що у більшості творів Марка Вовчка почуття любові ставало рятівним для багатьох її дівчат-персонажів, приносило втіху чи підтримку на деякий час, давало можливість жити і боротися далі. Маша ж навіть не відчуває потреби у коханні у свої 16 років.

Обурення всієї громади і підозри в тому, що Маша зовсім не хвора, а просто ледача, призводять до наступного етапу психологічного конфлікту твору. Думка підневільних селян хоча й не хвилює дівчину, бо вона не ідентифікує себе із ними, тим більше, що в неї є «кручина потяжелей!» (Марко Вовчок, 1964: 29), але все ж стає причиною нової зустрічі з баринею. Під час цієї зустрічі Маша не ціпеніє від страху, і не тікає, а відкрито демонструє протест спочатку словом: «Не могу» (Марко Вовчок, 1964: 30). Застосована до неї сила викликала ще більший супротив, аж до фізичного навмисного скалічення себе. Ненависть до пригноблювачки така сильна, що й прийняти її допомогу у вигляді хусточки Маша не спроможна, хоча інстинкт самозбереження й бере верх на певний час: платок для зупинки крові тримає доти, поки не привели додому. Для підкреслення почуттів авторка вживає дієслова, що набувають негативного забарвлення: хусточку барини «сорвала», «отбросила» (Марко Вовчок, 1964: 30). Натяк парубка, про те, що їхня бариня ще й милостива до Маші, викликали у героїні ще більший гнів: «только у ней ярче глаза блестят» (Марко Вовчок, 1964: 30). Барську ласку

вона сприймає як повільну муку, смерть: «Господа-то твои добрые, что и говорить, – они в головку целуют, да мозжечок достают!» (Марко Вовчок, 1964: 30).

Такі мудрі слова молодой кріпачки глибоко вразили родичів («Вздروгнули мы, услышавши слова такие» (Марко Вовчок, 1964: 30)), а найбільше – старшого брата. Вочевидь, парубок уперше й сам замислився над своїм підневільним життям, адже з радісного і жвавого хлопця перетворився на сумного й замисленого: «Федя себе затосковал крепко: где ласковость прежняя, добродушие веселое! Ходит угрюмый: все ему не по нраву, все не по нем; от работы отбился», (Марко Вовчок, 1964: 30). Самоаналіз переживань («Тоска меня одолевает; просто свет белый не мил!») призводить парубка до того ж висновку, що й сестру: «Горемычное наше житье!» (Марко Вовчок, 1964: 31). Цікаво, що брат не здатен на боротьбу проти поневолювачів: «Да и слез-то не уймешь», однак, щастя людини також асоціює із волею, адже щасливими можуть бути лише вільні селяни, а не барські: «Они тоже ведь люди божии, только что несчастные!» (Марко Вовчок, 1964: 31).

Воля для Маші – найвища цінність людини, без неї «лучше на плаху головою!..» (Марко Вовчок, 1964: 31), лише думка про неможливість бути вільною змушує її тіло здригатись. Життя у неволі немає ніякої цінності: «Да хоть и умру, – промолвила. – Что тут-то мне, на свете-то?», а від без виході страждає ще більше: «Тоскливо так поглядела и руки заломила» (Марко Вовчок, 1964: 31).

Від усвідомлення, що десь поруч живуть такі ж селяни, але вільні, Маша страждає ще більше і це позначається на її фізичному стані: «Маша точно и взаправду начала прихварывать, – на глазах у меня тает; слегла» (Марко Вовчок, 1964: 31). Вона байдужа як до запечаленого брата, так і до несподівано веселого його настрою: «Маша только взглянула – чего, мол, веселье такое?», «Ты себе веселись, Федя, а мне покой дай» (Марко Вовчок, 1964: 32). Цілковита зневіра до всіх і до життя загалом переповнює юну душу.

Однак, почувши, що є можливість викупитися з кріпацтва, настрої дівчини змінюється: «Вдруг Маша как вскрикнет, как бросится брату в ноги!» (Марко Вовчок, 1964: 32). Хвилю емоцій, що охопила дівчину («Целует и слезами обливает, дрожит вся, голос у ней обрывается...» (Марко Вовчок, 1964)), авторка передає через окличні речення. У благанні дівчини увага зацентована на займеннику «мене», що свідчить про те, що вона переймається виключно своїми почуттями і страдницьким життям. Однак, це лише на перший погляд видається, що Маша егоїстична натура, швидше за все, авторка таким чином демонструє, наскільки розвинене аналітичне мислення дівчини, яка чітко усвідомлює, що саме від її переживань залежить настрої і брата, і тітки: якщо в перших фразах звучить лише «откупи меня», то в припинієвих героїня благає: «Помоги же нам, помоги!» (Марко Вовчок, 1964: 32). А далі дівчинка просто вражає читача недитячою відповідальністю за всю сім'ю. Вона миттєво приймає рішення: «Откупайся скорей... скорей, братец милый!» (Марко Вовчок, 1964: 32), не даючи парубкові й тітці оговтатися від новин, обмірковувати все, як про це просять вони.

В образі Маші Марко Вовчок зображує цілком свідому сформовану особистість, яка не лише здатна брати на себе відповідальність, а й не шкодуючи свого здоров'я працювати, щоб жити вільно, і навіть просити у людей допомоги. Для флегматика це не простий крок, адже і зміни в житті вони сприймають досить важко, і спілкування з незнайомими людьми намагаються уникати. Як остаточний аргумент правильності свого рішення героїня згадує про свою загублену юність.

Знаючи про мінливий барський настрої, дівчина квапиться: «Одевает его, торопит, сама молит-рыдает! Я и не опомнилась, как она его выпроводила» (Марко Вовчок, 1964: 33). Хвилювання дівчини не вщухають і під час очікування: «Сама по избе ходит, руки ломает» (Марко Вовчок, 1964: 33). Багаторічний досвід життя під барським гнітом укорінив настільки глибоку зневіру до щасливого майбуття, що дівчина до останнього не вірить у можливість стати вільною.

Безрадісне життя в неволі і постійна напруга в сім'ї призвели до справжнього емоційного катарсису. Побачивши задоволеного брата, дівчина «заплакала, зарыдала», а від високої напруги очікування волі в неї не залишилося навіть сил встояти на ногах: «Маша так и упала на лавку... Долго, долго еще плакала...» (Марко Вовчок, 1964: 33). Свій стан Маша описує як нове народження: «Не тревожьтесь: сладко мне и любо, словно я на свет божий нарождаюсь!» (Марко Вовчок, 1964: 33). Можливо, саме тому так гармонійно виглядає подальша зміна характеру і навіть темпераменту дівчини. Вона відчуває велике душевне піднесення й приплив фізичних сил: «Я здорова... Я сильная какая, если б вы знали!» (Марко Вовчок, 1964: 33).

У наступному розділі дівчину не впізнати. Її переполюють абсолютно протилежні, аніж упродовж всього твору, емоції й настрої. На зміну суму і замисленості приходить веселість і бадьорість, хворобливий фізичний стан перетворюється на стан людини, що цілком задоволена повноцінністю свого життя: «Маша веселая и бодрая – слезки она не выронила»; «в глазах блеск, на лице румянец; кажется, что каждая жилка радостью дрожит...» (Марко Вовчок, 1964: 33). Такий оновлений стан дівчини пов'язаний із здобуттям волі, його авторка асоціює із казковим ефектом цілющої живої води, що здатна швидко міняти людину: «Словно она из живой воды вышла» (Марко Вовчок, 1964: 33). Окрім цього письменниця описує і те, що Маша змінила своє ставлення до роботи – тепер вона не симулює хворобу, а завзято й радісно працює для покращення умов життя родини.

Різка зміна темпераменту головного персонажа, на перший погляд, видається неможливою і нереальною. Однак доведено, що в різних умовах людина може проявляти різні доміанти свого темпераменту, що й показано письменницею на прикладі Маші. Більше того, притаманні дівчині ознаки сангвініка (життєрадісність, усміхненість, швидкість у виконанні роботи) після її звільнення з кріпацької неволі не заперечують наявності домінантного флегматика, адже процеси збудження і гальмування в обох темпераментах однакові.

Висновки

У творі не досить чітко окреслені причини такої лютої ненависті дівчини до підневільного життя. Народжена в неволі, Маша не знала умов вільного життя, відповідно й прагнути того, чого вона не знала і не бачила, вона навряд чи могла. Ідентифікація себе як підневільної людини відбулася в неї у ранньому віці й мала травматичні наслідки. Вочевидь, сімейну гармонію, яка була між її покійними батьками, дівчинка і прийняла як ідеал щасливого життя вільної людини. Поступово її здатність до аналітичного мислення і спостережливості уможливила раннє формування чіткої життєвої позиції щодо барського поневолення, а нашарована дитяча травма спілкування з поневолювачами остаточно дозволила закріпити цю позицію.

В оповіданні досить чітко прослідковується психоаналітична інтерпретація авторкою двох типів селян, що по-різному ставляться до свободи: тітка прийняла кріпацтво як даність і підлаштувалася до умов підневільного життя, Маша усе своє життя підпорядкувала боротьбі за волю. Федора Марко Вовчок змальовує в динаміці: спочатку він кориться барині і навіть не замислюється над тим, що є інше, вільне життя, але наприкінці твору дорослішає і приходиться до усвідомлення того, що можна жити краще і не бути залежним від барині.

В україномовних творах Марка Вовчка вже зустрічалися подібні психотипи селян, однак таких, як Маша, було ще дуже мало, наприклад, Настя з «Ледащиці». У цьому оповіданні письменниця зосереджує увагу читача на глибокій драмі головного персонажа, розкриваючи детально найтонші порухи й зміни, які відбуваються в її душі. І хоча у багатьох творах письменниці почуття любові стає рушійною силою чи опорою в житті кріпаків, для Маші любов не могла стати рятівним фактором, адже для неї найвищою цінністю була воля.

Література

- Борев, Ю. (2003). *Эстетика. Теория литературы: энциклопедический словарь терминов*. Москва: Издательство Астрель ; Издательство АСТ.
- Брандис, Е. (1968). *Марко Вовчок*. Москва: Молодая гвардия.

- Верли, М. (1957). *Общее литературоведение*. Москва: Изд-во иностран. л-ры.
- Вовчок, Марко (1964). Маша. Вовчок М. *Твори в 7 т.* (Т. 2, с. 21–34). Київ: Наукова думка.
- Зборовська, Н. (2006). *Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури*. Київ. Академвидав.
- Кузнецов, Ю. (2014). Психологія як метод дослідження літератури (прикладний аспект). *Психологія і суспільство*. 4, 104–113. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2014_4_10.
- Кутько, И. И., Бондаренко, Л. И., Петрюк, П. Д. (Ред.) (1996). *История психоанализа в Украине*. Харьков: Основа.
- Лівицька, І. (2010). «В лабіринтах людської душі» (історія дослідження художнього психологізму української літератури). *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 17, 54–60. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/38354>
- Сеник, Л. (2019). Психологізм художньої прози Івана Франка в контексті нових естетичних тенденцій: новели “Син Остапа”, “Мій злочин”, “Неначе сон”. *Українське літературознавство*. 84, 50–58. Режим доступу: <https://institutes.lnu.edu.ua/franko/wp-content/uploads/sites/7/2020/01/Storinky-z-literaturoznavsno-84-6.pdf>

References

- Borev, Ju. (2003). *Jestetika. Teorija literatury : jenciklopedicheskij slovar' terminov. [Aesthetics. Literature theory: an encyclopedic dictionary of terms]*. Moscow: Izdatel'stvo Astrel'; Izdatel'stvo AST. [in Russian].
- Brandis, E. (1968). *Marko Vovchok [Marko Vovchok]*. Moscow: Molodaja gvardija. [in Russian].
- Verli, M. (1957). *Obshhee literaturovedenie [General Literary Studies]*. Moscow: Izdatel'stvo inostrannoj lyteraturi. [in Russian].
- Zborovska, N. (2006). *Kod ukrainskoi literatury : proekt psykhoistorii novitnoi ukrainskoi literatury [Code of Ukrainian Literature: Project of Psychoistory of New Ukrainian Literature]*. Kyiv: Akademydav. [in Ukrainian].
- Vovchok, Marko (1964). Masha [Masha]. In Vovchok, M. *Tvory v 7 t. – Collected works (Vols 1–7)*. (Vol. 2, pp. 21–34). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

- Kuznetsov, Yu. (2014). Psykhoanaliz yak metod doslidzhennia literatury (prykladnyi aspekt) [Psychoanalysis as a method of studying the literature (applied aspect)]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 104–113. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2014_4_10. [in Ukrainian].
- Kut'ko, I. I., Bondarenko, L. I., Petrjuk, P. D. (Eds.). (1996). Istorija psihoanaliza v Ukraine [History of psychoanalysis in Ukraine]. Kharkiv: Osnova. [in Russian].
- Livytska, I. (2010). «V labiryntakh liudskoi dushi» (istoriia doslidzhennia khudozhnoho psykhologizmu ukrainskoi literatury) [“In the labyrinths of the human soul” (history of the study of artistic psychology of Ukrainian literature)]. *Literaturoznavchi obrii. Pratsi molodykh uchenykh – Literary horizons. Works of young scientists*, 17, 54–60. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/38354> [in Ukrainian].
- Senyk, L. (2019). Psykhologizm khudozhnoi prozy Ivana Franka v konteksti novykh estetychnykh tendentsii: novely “Syn Ostapa”, “Mii zlochyn”, “Nenache son” [Psychologism of Ivan Franko’s fiction in the context of new aesthetic tendencies: short stories “Son of Ostap”, “My crime”, “Like a dream”]. *Ukrainske literaturoznavstvo – Ukrainian literary criticism*, 84, 50–58. Retrieved from: <https://institutes.lnu.edu.ua/franko/wp-content/uploads/sites/7/2020/01/Storinky-z-literaturoznavsno-84-6.pdf> [in Ukrainian].

Рукопис статті отримано 10 листопада 2020 року

Рукопис затверджено до публікації 21 лютого 2021 року

Інформація про автора

Ревуцька Світлана Казимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології, українознавства та соціально-правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського; вул. Трамвайна, 16, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 283050, Україна; e-mail: revutsk@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-8969-1295>